

ALINE SAX

Voor Vlaanderen, Volk en Führer. De motivatie van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945

Antwerpen, Manteau, 2012, 422 p.

Dit boek is de handelseditie van een in 2012 aan de Universiteit Antwerpen onder de leiding van Herman Van Goethem verdedigd proefschrift, een informatie die de auteur merkwaardig genoeg niet vermeld. Twintig jaar geleden verscheen de handelseditie van mijn eigen proefschrift waarin ik de hoop uitsprak dat na mijn *top-down*studie over het Vlaams Nationaal Verbond er onderzoek zou worden uitgevoerd naar de individuele militant¹. Het voorliggende boek vult deze wens helemaal in. Het is een nieuwe en belangrijke stap op weg naar een betere begrip van de collaboratie in Vlaanderen.

Sax zoekt een antwoord op de drie eenvoudige vragen : wie waren de gewone collaborateurs? Waarom deden ze wat ze deden? Hoe zag hun wereldbeeld eruit? Eenvoudige vragen, die evenwel allerminst eenvoudig te beantwoorden zijn. Antwoorden zoekt en vindt ze hoofdzakelijk in de naoorlogse strafdossiers van het Militaire Gerecht. Eens te meer wordt daarmee het ongemeen grote belang van deze bronnen aangetoond. Maar daar moet dan meteen aan worden toegevoegd dat een onderzoek zoals Sax dat uitvoerde, vandaag niet meer mogelijk is. Haar heuristiek bestaat namelijk uit een steekproef van ca. 1 % van alle wegens collaboratie gestrafte Vlaamse collaborateurs, goed voor 326 strafdossiers die ze probleemloos heeft kunnen consulteren. Wie vandaag een soort-

gelijk onderzoek wil doen voor bijvoorbeeld Franstalige collaborateurs of wie het werk van Sax zou willen controleren, stuit op het College van Procureurs-generaal dat geen toelating meer verleent tot inzage van dossiers waarin eerherstel is toegestaan. Hoewel Sax er geen melding van maakt omdat het buiten de focus van haar onderzoek ligt, kan men er van uitgaan dat voor het gros van de dossiers waarop haar onderzoek steunt, vandaag geen toelating tot inzage zou worden gegeven. Als men alleen dossiers zonder eerherstel kan bestuderen, kan men ook nooit een representatief beeld krijgen van de veroordeelde collaborators. Want alleen dossiers van zware gevallen zonder eerherstel of vroeg overleden collaborators die niet de gelegenheid hebben gehad eerherstel aan te vragen, zijn nog open voor onderzoek. Onlangs nog protesteerden professoren van alle universitaire onderzoeksgroepen die zich specialiseren in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog tegen het restrictieve beleid van de Procureurs-generaal, voorlopig zonder gevolg².

Met de kwaliteit van de steekproef staat of valt het onderzoek van Sax. Men kan betreuren dat ze zich heeft beperkt tot collaborators die verschenen voor Nederlandstalige krijgsraden, maar dat is natuurlijk ook een beperking die de auteur zichzelf heeft opgelegd binnen het tijdsbestek van haar onderzoek. Daarmee blijven niet alleen Franstalige collaborators, maar ook Vlamingen die een Franstalig proces vroegen buiten beeld. Een belangrijkere kritiek is dat de steekproef zich beperkt tot dossiers uit de periode oktober 1944-april 1946. De reden die Sax aanvoert voor deze

1. BRUNO DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en nieuwe orde : het VNV 1933-1945*, Tielt, Lannoo, 1994, p. 627. 2. Zie BRUNO DE WEVER, PIETER LAGROU, XAVIER ROUSSEAU & H. VAN GOETHEM, "Oorlogstrauma's achter slot en grendel", in *De Standaard*, 26.6.2013 en CHRISTIAN LAPORTE, "Archives de guerre : la recherche bloquée", in *La Libre Belgique*, 27.6.2013.

bepanking is dat nadien de vloed aan dossiers zo groot werd dat de militaire rechtbanken het onderzoek minder grondig deden waardoor de strafdossiers veel armer aan informatie zijn. Dat kan juist zijn, maar het is ook waarschijnlijk dat na april 1946 meer kleine garnalen voor de rechter verschenen die daardoor misschien ondervertegenwoordigd zijn in het onderzoek. Het was aangewezen geweest om enkele steekproeven te nemen om dat na te gaan. Haar beslissing om een gelijk aantal veroordelingen te nemen per krijgsraad heeft voor- en nadelen. Een voordeel is dat zo collaborateurs uit heel Vlaanderen in beeld komen. Een nadeel is dat krijgsraden waar minder dossiers voorkwamen oververtegenwoordigd zijn, al heeft de auteur ook wel een punt als ze er op wijst dat er in de onderscheiden krijgsraden hoe dan ook een verschillende beleid gevoerd werd qua vervolging en bestraffing, zoals werd aangetoond door het bekende onderzoek van Luc Huyse en Steven Dhondt³.

Het strafdossier is een rijke bron die echter historisch kritisch moet worden gelezen. De beschuldigde heeft alle reden om zich zo voordelig mogelijk te presenteren terwijl de rechtbank op zoek gaat naar strafbare feiten wat niet hetzelfde is als een (historische) verklaring voor het gebeurde. De auteur besteedt relatief weinig aandacht aan de parallellen en verschillen tussen gerechtelijk en historisch onderzoek. Ze refereert aan een artikel van Carlo Ginzburg uit 1991 over deze problematiek⁴. Het recente onderzoek naar *transitional justice* had ongetwijfeld heel wat

meer stof tot reflectie kunnen bieden maar Sax is niet de auteur die op zoek gaat naar een gelegenheid om theoretisch uit te wijden.

Heuristiek en methode zijn de sterke punten van dit boek. Wereldbeeld en motivatie van individuen zijn onderwerpen die zich lenen tot speculatieve uitspraken. Die zijn evenwel niet besteed aan Sax. Haar bevindingen worden altijd empirisch en methodologisch onderbouwd. De wijze waarop ze de strafdossiers voor haar onderzoek valoriseert, is voor weinig kritiek vatbaar. Ze gaat behoedzaam tewerk en bouwt historisch kritische filters in om de bron te valoriseren voor haar onderzoek. Ze exploreert diverse methodes om het materiaal te interpreteren.

Ten eerste voert de auteur een prosopografisch onderzoek uit. Dit groepsportret vertoont vooral jonge mannen uit lagere sociale klassen. De reden is dat veroordelingen wegens militaire collaboratie veruit in de meerderheid zijn. Dat vooral jonge mannen tot deze specifieke vorm van collaboratie worden aangetrokken, vloeit voort uit de aard van die vorm van collaboratie zelf en dat ze vooral uit de lagere sociale klassen kwamen, bleek ook al uit eerder onderzoek⁵. Interessant is dat dit profiel identiek is met dat van het doorsnee lid van het (gewapende) verzet. Sax waagt zich niet aan de vergelijking. Het materiaal was nochtans ruimschoots aanwezig, zij het grotendeels in onuitgegeven scripties.

Ten tweede zoekt ze op een creatieve manier naar de motieven om te collaboreren. Daarvoor

3. L. HUYSE, S. DHONDT e.a., *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991, p. 252-258. 4. C. GINZBURG, "Checking the Evidence. The Judge and the Historian", in *Critical Inquiry*, jg. 18, 1991, p. 79-92. 5. Zie o.m. K. CARREIN, "De Vlaamse oostfrontiers. Sociaal profiel en wervingsverloop, november 1941-augustus 1944", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 6, 1999, p. 107-149; F. PLUSNIER, *Gewapende collaboratie in Franstalig België: het ware verhaal*, Antwerpen/Amsterdam, 2008.

onderzoekt ze de getuigenissen van en over de collaborateurs in het strafdossier. Ze komt tot een brede waaier van motieven : Nieuwe Ordegezindheid; geopolitieke motieven; strijd tegen het bolsjewisme, ontsnapping uit de omstandigheden; economisch en financieel gewin, materiële voordelen; ontsnappen aan tewerkstelling in Duitsland; collaboratie als 'ruilmiddel' (om iets anders te verkrijgen of ontlopen); wraak, ruzie en opstandigheid; familiale verplichtingen; ontsnapping aan straf; professionele ambitie; macht en machtsmisbruik; esthetische aspecten. Dit breed gamma aan motieven is op zich niet zo verwonderlijk en werd eerder al wel geformuleerd door historici, zij het met veel minder empirische ondersteuning. Opmerkelijk is het ontbreken van antisemitisme als motief. De auteur zoekt verklaringen in de steekproef die mogelijk op dit punt niet representatief is gezien het feit dat de Joodse bevolking in Vlaanderen voornamelijk in Antwerpen en Brussel leefde. Voorts ziet ze de relatieve onachtzaamheid voor dit thema vanwege de rechtbanken als mogelijke oorzaak. Hoe het ook zij, het is een opmerkelijk onderzoeksresultaat dat nader onderzoek vereist.

Ten derde zoekt ze naar samenhang van motieven, want het spreekt vanzelf dat verscheidene motieven tegelijk aanwezig konden zijn of dat het ene motief het andere kon impliceren of uitlokken. Zo komt ze tot de opmerkelijke vaststelling dat 40 % van de collaborateurs uitsluitend om ideologische redenen collaboreerde zonder dat er economische motieven in het spel waren. Bij ongeveer evenveel collaborateurs speelden er economische motieven, maar een deel ervan was ook ideologisch gemotiveerd zodat het

aandeel van ideologisch gemotiveerden bijna 65 % was.

Ten vierde maakt de auteur een koppeling tussen de twee grote motievenbundels – ideologisch en economisch – en het sociaal-economisch profiel van de collaborateurs. Het wekt weinig verbazing om bij de economisch gemotiveerde collaborateurs vooral veel mensen uit de lagere klassen aan te treffen. Geld en werk waren dan ook een hoofdmotief bij deze groep. Maar ook ruim driekwart van de ideologisch gemotiveerde collaborateurs komt uit de lagere sociale klassen. De auteur zoekt nog naar andere factoren die een engagement in de collaboratie kunnen verklaren, zoals sociale netwerken, familie en ruimte. Voor wat dit laatste betreft, maakt ze een nieuwe steekproef van 2.000 collaborateurs uit een databestand samengesteld door de Vereniging voor Familiekunde waarover de lezer verder weinig verneemt. Sax stelt vast dat collaborateurs gelijkmatig en representatief met de Vlaamse bevolking verdeeld zijn over grote steden, nijverheidsgebieden en landbouwgemeenten. Ze koppelt deze resultaten terug naar het onderzoek van Jeroen Adam en mezelf over de sociale aanhang van het VNV⁶. Het is een aansporing om dit onderzoeksspoor nieuw leven in te blazen. De auteur constateert namelijk ook dat een niet onaanzienlijk deel van de ideologische gemotiveerde collaborators vaak al van vóór de oorlog lid was van een organisatie die in de collaboratie trad. Voorts erkent ze het belang van de familie in het engagement van deze collaborators. Er rekening mee houdend dat het overwegend om jonge mannen ging, is het niet uit te sluiten dat het VNV een zeer belangrijk milieu was waaruit de collaboratie

6. J. ADAM, "Een electorale en socio-professionele analyse van het Vlaams-nationalisme in West-Vlaanderen, 1938-1976-2000", in *BTNG*, 2004, 1, p. 79-131; BRUNO DE WEVER, *Greep naar de macht...*, p. 250-252 en 234-235.

in Vlaanderen te voorschijn kwam. Zo wordt de koppeling tussen het prosopografisch onderzoek van Sax en het sociaalhistorische onderzoek naar het VNV des te relevanter.

Ten vijfde gaat de auteur op zoek naar het zelfbeeld van de Vlaamse collaborateur en naar de wijzigingen die dat zelfbeeld onderging. Daarvoor onderwerpt ze de egodocumenten (281 brieven, 1 dagboek en 15 gedichten van 47 verschillende personen) die ze terugvond in de steekproef aan een discoursanalyse. Ze onderscheidt 17 topoi die ze herleidt tot drie grote thema's : tijd, identiteit en performativiteit. De belangrijkste vaststelling is dat de nationaal-socialistische ideologie deel uitmaakte van de identiteit van de doorsnee collaborateur. Het sluit aan bij mijn conclusie dat het VNV de fascistische ideologie incorporeerde. Er was geen tegenstelling tussen een Vlaams-nationalistische en nationaal-socialistische identificatie. Op dat punt vinden de *top-down* en *bottom-up* benaderingen elkaar. Op andere punten zijn er wel degelijk verschillen. Zo stelde Sax vast dat de tegenstelling VNV-DeVlag nauwelijks een rol speelde bij gewone collaborateurs en voorts dat de kritiek op de lokale Vlaamse leiders toenam naarmate de oorlog duurde terwijl Hitler de onaantastbare status van een seculiere Heiland genoot. Een punt van kritiek is dat de auteur geen poging doet haar resultaten te toetsen aan de talrijke gepubliceerde brieven van collaborateurs. Vooral brieven van oostfronters werden gepubliceerd. Het zou haar bevindingen over het vijandbeeld van de Vlaamse collaborateur hebben kunnen aanvullen.

De conclusie dat de fascistische ideologie de belangrijkste drijfveer was voor de modale Vlaamse collaborateur, ontlokt de vraag naar de aantrekkingskracht van deze ideologie. Ze sluit aan bij een nieuw golf in het internationaal fascismeonderzoek met auteurs als Roger Griffin, Aristotle Kallis, Robert Paxton en Mark Mazower die wel opgenomen zijn in bibliografie, maar waar echter nauwelijks aan wordt gerefereerd. Dat is jammer want dit boek verdient een comparatief kader. Het gaat dan niet alleen over een Belgo-Belgische vergelijking maar ook een ruimere vergelijking op basis van studies over andere collaboratiebewegingen. Ik denk bijvoorbeeld aan het recente bottom-uponderzoek naar NSB'ers in Amsterdam van Josje Damsma en Erik Schumacher waaruit o.m. bleek vele Nederlandse collaborateurs gedreven werden door ideologische motieven en dat nationaal-socialisme en het geloof in Hitler veruit de belangrijkste drijfveer was. Dat loopt dus gelijk met de Vlaamse collaborators. Maar ook antisemitisme blijkt een belangrijk motief van de Amsterdamse NSB'ers, wat dan weer afwijkt⁷.

Uitgeverij Manteau heeft van *Voor Vlaanderen, Volk en Führer* een verzorgd boek van gemaakt. Alleen jammer dat de illustraties zo stiefmoederlijk worden behandeld. Ze staan plompverloren achteraan het boek en krijgen ook nauwelijks enige duiding. Dat laatste is natuurlijk ook de verantwoordelijkheid van de auteur.

Bruno De Wever

7. J. DAMSMA & E. SCHUMACHER, *Hier woont een NSB'er. Nationaalsocialisten in bezet Amsterdam*, Amsterdam, 2010.

